

Bandolers, bandositats i poder reial a Catalunya entre els segles XVI i XVII

Ernest Belenguer*
Universitat de Barcelona

Rebut 9 gener 2014 · Acceptat 20 febrer 2014

RESUM

El present article és una síntesi d'un fenomen —l'anomenat bandolerisme català— que va tenir la seva puixança al llarg d'un segle i mig entre 1500 i 1630, més o menys. S'adverteix que per bandolerisme s'entén tant el que prové de classes altes, com la noblesa, com el més popular. Al cap i a la fi, amb precedents també baixmedievals, forma part d'una història de transversalitat social en tots els àmbits, qüestió que dificulta molt més la repressió oficial —des de la Corona fins a la Diputació del General— perquè hi havia filtracions bandoleres en totes les institucions, inclosa la Reial Audiència. Després es descriuen les etapes més llampants del bandolerisme, les seves personalitats o grups fonamentals, entre d'altres els de nyerros i cadells, i la cruel violència que per tots els llocs generà. Nogensmenys la comparació mínima que es fa amb amples zones de la Mediterrània posa de manifest que el bandolerisme català no és un fet que apareix únicament en la història del nostre país.

PARAULES CLAU: nyerros, cadells, virreis, Corts, Diputació del General

INTRODUCCIÓ: UNA MEMÒRIA HISTÒRICA POC CONEGUDA AL LLARG DELS SEGLES

Com a deixeble del meu mestre Joan Reglà, autèntic pioner d'un estudi ja seriós del bandolerisme català, per a mi no deixa de ser un goig que l'Institut d'Estudis Catalans, demanant-me aquesta síntesi que ha de ser clara i intel·ligible per a tothom, encara reconegui així la presència de Joan Reglà a Catalunya. Sobretot quan gran part de la seva docència universitària, per raons de desplaçament de places universitàries, la va exercir a València. Per això, durant catorze anys del segle xx —1959-1972— Joan Reglà va fomentar la investigació a València, però l'aturà a Catalunya, no prosseguint els seus estudis inicials sobre el bandolerisme, estudis que després han evolucionat i han mostrat una complexitat i a la vegada uns interrogants que compliquen encara més el meu intent de síntesi. I l'única manera que veig d'apropar-me a aquest escrit és presentar-lo des d'una realitat que en els seus coneixements i interpretació va canviant al llarg del temps i que, a més, és també comparativa. Al cap i a la fi, malgrat la brillantor que el bandolerisme català ha tingut en la memò-

ria literària i històrica, no ha estat precisament un fenomen singular del passat, ni tampoc centrat tan sols en els segles XVI i XVII. Una altra qüestió és el fet que a Catalunya sobresurti el ja clàssic segle de la violència gens controlada entre 1539 i 1633, com a mínim i com explicaré.

Ara bé, de bàndols, de bandositats, ja n'existien abans, des del segle XIV; no tan coneguts, però sí una mica estudiats i que serien clars precedents de l'exaltació modernista posterior. Sense entrar en aquest moment a debatre quina idea es té de les dues paraules utilitzades, hi ha un denominador comú que les unifica: la violència armada, ja sigui amb quadrilles de cap a cap del país, ja en nuclis de viles i ciutats. Els coneixements medievals més sòlids subratllen, abans de tot, els darrers —bàndols urbans— mitjançant solidaritats de grups que arribaven a intercomunicar els diferents estaments d'aquella societat en un costat i en un altre dels bàndols oposats, ja fossin burgesos, nobles o clergues. Doncs, com arriba a dir-se en expressió llatina: «Amicus inimici inimicus est.» És a dir, l'amic del meu enemic és el meu enemic. Flocel Sabaté ha estudiat aquesta qüestió en el món urbà baixmedieval —i no sols català— per subratllar que tal comportament, fins i tot de *vendetta*, era aleshores «ben nítid per als coetanis i es teixirà una important herència per als segles posteriors».¹ Òbviament, aquests segles són el XVI i el XVII, fonamentalment, si bé des del darrer terç del segle XIV les conseqüències de la pesta negra i el problema de la page-

* **Adreça de contacte:** Ernest Belenguer. Departament d'Història Moderna, Facultat de Filosofia i de Geografia i Història, Universitat de Barcelona. Carrer Montalegre, 6. 08001 Barcelona. Tel. +34 936753482. E-mail: ernestbelenguer@hotmail.com

sia, fos o no de remença —els vinculats als mals usos senyoriais—, amb l'esclafit de 1388, portaren també violència a un món rural que fins aleshores havia viscut ben sotmès als senyoriis catalans.

Dit tot això, cal constatar que el bandolerisme català arribà al seu zenit durant el primer segle i mig de l'època moderna. I, a més, va ser molt famós fins i tot per la literatura castellana de l'anomenat Siglo de Oro.² Són els casos d'Antoni Roca, cap de quadrilla executat el 1546 i anys després portat al teatre per Lope de Vega, i de Rocaguinarda, un altre conegut cap de quadrilla que tragué Cervantes en el *Quixot*. A la vegada, els bandolers també varen ser tractats en cobles catalanes ja en el seu temps.³ Més tard, l'historiador i novel·lista del segle XIX Víctor Balaguer va escriure el drama *Don Juan de Serrallonga o Los bandoleros de las Guillerías* en 1858, fins a conèixer-se també alguns versos de Joan Maragall ja en 1900. Són només uns exemples, mínims, de la popularitat —àdhuc en el folklore del país— del bandolerisme català amb independència del seu tractament, més o menys idealitzat, o —en el cas de Maragall— més que criticat. En realitat, la bel·licositat dels catalans d'aquella època traspassà fronteres a Europa i fins i tot el filòsof il·lustrat Voltaire va dir ja en el segle XVIII que els «seus habitants [de Catalunya] han estat sempre guerrers, i els muntanyesos sobretot han estat ferotges».⁴

Coneixem noms importants de bandolers catalans i les seves confrontacions entre ells, que varen ser interpretades de diversa manera ja foren nyerros i cadells —i més endavant els explicaré— pel romanticisme català del segle XIX i en temps de la Renaixença. Varen ser casos oposats. Primer, el de Víctor Balaguer, que veia els nyerros com a «liberals o progressistes», enfrontats a l'absolutisme dels Àustria i com el precedent polític més immediat de la revolta dels Segadors de 1640, a la vegada que els cadells representaven el conservadorisme col·laboracionista amb la monarquia. Segon, el d'Antoni de Bofarull, que entenia els cadells com els defensors de les ciutats al mateix temps que, els nyerros, els veia com a col·lectius més feudals des de la petita noblesa, els monestirs benedictins i altres nuclis ben reaccionaris.⁵ En una paraula: un bandolerisme en la memòria històrica tan conegut, que estimulava una idealització o una condemna dels seus fets, era en realitat a les portes del segle XX un fenomen històric veritablement desconegut.

BÀNDOLS, BANDOSITATS I BANDOLERS: UNS CONCEPTES UNITARIS I DIFERENTS

D'aleshores ençà, s'ha avançat molt en els treballs sobre bandolerisme, ja sigui en els diversos conceptes que la paraula aporta, ja en el coneixement de variades fonts documentals. En el primer aspecte, no deixa de ser sorprenent encara avui dia que un italià de la primèria del segle XVI, l'ambaixador florentí Francesco Guicciardini, que va anar a la Cort del rei Catòlic en 1512, expressés en el seu diari

de viatge la unitat —això sí, creuada— de les diferents formes del bandolerisme. Guicciardini explica com va travessar gran part de Catalunya i afirma que «tota la regió des de Perpinyà fins a Barcelona, i més enllà, són llocs de perill». Afegeix el fet que «molts cavallers i gentilhoms de Catalunya estan enemistats». Per aquesta qüestió mantenen lluites constants, cosa que «per un antic privilegi que té el regne, poden fer lícitament». Guicciardini encara sap més. És a dir, que, per a iniciar-se, aquestes baralles s'han d'anunciar a l'adversari oficialment amb cinc dies d'antelació i que cada cop més hi intervenen tots els parents i fidels que vulguin. I quan cal, ja que no tenen més forces, acudeixen «als malfactors del país» cercant ajut. Perquè aquests darrers, també senyors, tenen llocs i castells on el rei no té cap autoritat i allí poden refugiar-se els criminals, protegits i alimentats. Sembla fins i tot que, en el seu diari, Guicciardini fa de repòrter per a generacions posteriors, quan escriu que «d'aquest bandolejar —així se'n diu— se'n segueix que aquests bandolers, escassos de diners i convençuts que tenen butlla per a fer-ho, es dediquen a l'assalt dels viatgers».

Encara Guicciardini fa afirmacions d'una precisió notòria, ja que per a ell la regió, muntanyosa, poc habitada i menys vigilada per les autoritats reials facilita, amb la possible exageració d'un temorós viatger, que «tots els catalans estan sobre les armes i pels camins se'ls troba amb espases, pedrenyals i ballestes». Per a ell, hi ha bastants assassinats, divisions i enemistats darrere de les quals es troben la major part dels pobles «i es cometen, per aquesta raó, molts homicidis i desordres».⁶ L'ambaixador florentí, més enllà d'alguna exageració —sobretot si comparem aquesta situació, que ell narra el 1512, amb tot allò que succeirà anys després—, no pot ser més exacte i gairebé diria que agut historiador. Al cap i a la fi, ha distingit què són els bàndols i què són els bandolers i com de la primera situació d'aquells —bandolejar, o sigui tenir lluites privades— pot passar-se al concepte de lladres, saltejadors de camins i, en una paraula, criminals de tota mena.

Els historiadors d'ara, amb la complexitat i els dubtes que s'han creat darrere d'investigacions ja serioses, definirien els primers com els bàndols dels conflictes privats i violents, però legals a l'època. Dit en dues paraules: el bandolerisme nobiliari. Però a la vegada caldria tenir present que al seu voltant i en funció de tota una sèrie de qüestions també existeix el bandolerisme popular. Per això, amb una certa retòrica que fa veure les dificultats del tema a l'hora d'expressar-lo en un sol concepte, Xavier Torres es pregunta sobre el bandolerisme: «Un mateix nom, una mateixa cosa?»⁷ Per això tampoc no pot sorprendre que, ficats ja en la investigació d'arxiu, els historiadors puguin derivar cap a situacions ben diferents. Al cap i a la fi, una societat empobrida, amb independència del seu sistema social —ja sigui feudonobiliari, ja sigui dels primers anys del capitalisme mercantil o qualsevol altre des dels inicis de la història—, sempre portaria la presència d'un bandolerisme de subsistència: el més antic i espontani de pervivència. Però ja en el món baixmedie-

val i modern, en què la jerarquització dels estaments és notable, persisteix més un bandolerisme que té els seus fonaments en les lleis de l'època i el país que les permet. Si l'un es nodreix de l'altre o a l'inrevés en unes circumstàncies favorables per al seu manteniment, resultarà molt difícil eradicar-los. I això en el fons és el que va succeir en el bandolerisme català dels segles XVI i XVII, si no abans.

De bell antuvi, i provenint de l'època medieval i dels mateixos bàndols urbans desplegats després per tot el país, la legislació catalana no podia posar un fre total als bàndols i a la lluita privada. La permissivitat era gairebé intocable, tot i que des de Ferran II s'intentà conduir-la per camins millors, tant al regne de València com al Principat de Catalunya, per donar-ne dos exemples. Ja va succeir en els furs valencians d'Oriola impresos en 1493 i en les rúbriques: «De guiatges e treves» per a «richs homens, nobles e cavallers spasa cints» i també la de «guerrejar», l'una i l'altra volent reglamentar els conflictes armats més que no pas eliminar-los.⁸ Un desig difícil d'aconseguir quan en les Corts, les assemblees legislatives del país, sempre hi havia un braç militar o nobiliari que s'oposava totalment a una decisió tan dràstica per a ells.

A Catalunya, una constitució legal de 1503, en la rúbrica «Quan és lícit o no, a cadascú, venjar-se sense jutge», intervenia en les possibles revenges de la part ofesa sense que prèviament hi hagués avís o desafiament públic durant cinc dies abans del conflicte. A això, se li'n deia «el deseiximent amb lletres o carta pública», i també existia «la batalla a ultrança»: un combat personal entre els dos nobles enfrontats sota l'arbitratge del rei. Fins aquí la intervenció reial amb la llei a la mà intentava una utopia: parar les guerres privades a les quals s'enrolava mig país, ja que cada vegada menys la batalla personal —diguem-ne cavalleresca— no es donava. Contràriament, abundava la profusió de cartells de desafiament fins i tot per simples paraules o per l'aprofitament de certes aigües o pastures, o l'accés d'altres propietaris a masoveries desnonades. Tot valia per tal de provocar conflictes violents i armats que podien anar des d'un bandolerisme senyorial que s'oposava a alguna rebel·lió dels vassalls de la senyoria fins a la reacció d'aquests darrers cercant altres protectors de colles i de bandolers dels voltants i assolardar-los. Evidentment, hi havia la possibilitat d'acudir a tribunals reials de justícia, però no es feia gaire, ja que no tenien la seguretat d'un arbitratge neutre quan algun fautor de bàndol s'hi podia asseure. Més aviat, si calia, es preferien els anomenats «amigables componedors», és a dir, l'acceptació per les dues parts d'un cert nombre d'àrbitres o mitjaners, les sentències dels quals davant de notaris, que les autenticaven, «tenien caràcter d'obligat acompliment» segons les constitucions catalanes.⁹

Això no obstant, era una fórmula minoritària davant de l'increment dels bàndols en el país, d'extracció territorial molt àmplia però que amb el temps —des del segle XVI certament, si bé avançat— donaren lloc a les baralles tan conegudes de nyerros i cadells. Això va ser així per la vivesa de la guerra privada, pel joc de rivalitats i aliances

familiars i clientelars, capaces totes elles «de subsumir i enquadrar la multiplicitat de greuges particulars en xarxes antagòniques més genèriques i fins i tot jeràrquicament organitzades».¹⁰ Potser va ser aquest el motiu de la polarització en dos grans partits d'allò que no era sinó una unió de faccions locals. Aquesta és la tesi de Xavier Torres, gran coneixedor del bandolerisme català, arran de l'origen dels conflictes inicials entre Joan Cadell, senyor d'Arsèguet, a la Cerdanya, del qual ja es coneixen actuacions durant la primera meitat del segle XVI, i Tomàs de Banyuls i de Llupià, senyor de Nyer, al Conflent. Tots dos nobles pirinencs varen anar cobrint, més o menys realment o simbòlicament, l'amplitud d'un bandolerisme català al cim nobiliari, però no abans dels anys vuitanta del segle XVI. Perquè si és cert que el desenvolupament del bandolerisme sempre necessita el suport de fautors, elements poderosos del país que hi eren a l'ombra mentre podien, possiblement no és tan real en la diversitat de xarxes bandoleres l'expressió del lletrat Jeroni Pujades «tots són narros y cadells, que constan tant a Catalunya com los güelfos y gebelins a Itàlia».¹¹ Penso que més aviat es parla així des d'una pretesa senzillesa que no correspon a la multiplicitat bandolera que exigeix ara mateix certs canvis d'investigació, malgrat que a l'època el castellà d'Amposta, però ja en 1615, escrigué al rei:

[...] que todo el principado de Catalunya está dividido en dos vandos de ñarros y cadels, y que siguen cada una destas parcialidades su enemistad antigua y con tanta pasión heredada de padres y abuelos que sólo por ella, sin que preceda otra cosa, toman los unos contra los otros las armas...¹²

Ara bé, tot i que en aquest bandolerisme nobiliari hi hagi fautors que no necessiten pas la riquesa, com pugui ser algun parent del duc de Cardona, per esmentar la família més aristocràtica del país, és curiós que el seu increment aparegui a Catalunya a l'època de l'alta edat moderna. Evidentment, ja existia abans i Guicciardini en 1512 n'és un testimoni directe. Però la seva crispació d'aleshores seria tèbia al costat dels anys que vindrien després. Fou tal aquesta crescuda que l'emperador Carles V es va veure obligat a posar mans a l'obra. El 7 de març de 1539 signà a Toledo una pragmàtica contra el bandolerisme català amb tota una sèrie de punts importants: prohibició d'anar en quadrilla; definició de quadrilla, ja vàlida quan superi més de tres persones armades; càstigs als *aquadrellats* fins i tot amb condemnes de dos anys en galeres; penes de «perdre lo puny» a tots aquells que portaren balletes, arcabussos o escopetes; persecució de malfactors; facilitats donades als oficials reials per aconseguir la captura d'*aquadrellats* en viles, places, castells, llocs de barons i fins i tot en esglésies, qüestió més que sagrada en aquells anys. Perquè aleshores, si un bandoler es refugiava en una església, no es podia entrar a buscar-lo. I Carles V no sols publicà la pragmàtica, sinó que, poc després, envià com a virrei el marquès de Llombai, Francesc de Borja, que ha-

via d'acabar amb els bandolers al preu que calgués, present ja el nom de Joanot Cadell com a activista armat. El futur sant va endurir entre 1539 i 1543 la lluita contra el bandolerisme a la vegada que «feia dir un trentenari de misses per cada reu que manava ajusticiar».¹³

Però la seva energia no va servir-li de gaire. Al cap i a la fi, des d'ara mateix, al bandolerisme nobiliari, s'hi afegia el popular, aquell que més va investigar Joan Reglà, les obres del qual varen ser les primeres que s'escrigueren al segle xx al caliu de documents d'arxius: el de la Corona d'Aragó.¹⁴ La seva cronologia en diverses etapes encara avui es manté, igual que el coneixement d'una gran part dels noms dels bandolers catalans. Moreu Cisteller i Antoni Roca varen ser els més coneguts dins el regnat de Carles V. Ja després, en el de Felip II, varen destacar les quadrilles de Bartomeu Camps, de Montserrat Poch, de Tomàs de Banyuls i el bastard Cadell i de Felip Queralt, que arribà a reunir dos-cents homes armats. Però si la situació era dramàtica a la darrerria del segle xvi, pitjor fou el primer terç del xvii. I no va ser tant pel que fa a bandolers com Perot Rocaguinarda, Trucafort, Tallaferro o els germans Margarit, o al cant del cigne de Joan Sala Ferrer, àlies Serrallonga, tots explosius; més encara fou la violència exercida en la repressió per part de virreis com Almazán, Albuquerque i Alcalá per citar els més coneguts fins i tot a nivell d'hispanistes tan importants com Elliott.¹⁵

Abans d'entrar en altres qüestions, cal preguntar-se el perquè d'aquesta situació entre 1539, la pragmàtica de Carles V, i l'execució de Serrallonga el gener de 1634, quan el bandolerisme, encara que continués, ja no seria el mateix i, a més, connectaria amb la Guerra dels Segadors de 1640. És indubtable que hi ha una influència de Braudel en aquest segon concepte popular que, per a l'historiador francès, s'espargeix per tota la Mediterrània.¹⁶ Els bandolers sorgits del poble només són la resposta, en gran part, d'un increment de preus que ja va mostrar Earl Hamilton¹⁷ i d'un pretès capitalisme mercantil l'expansió del qual no va afavorir tothom. Quan es va començar a treballar documentalment en el bandolerisme català, sense oblidar el nobiliari, que hi era i es coneixia no amb la claredat d'ara, es va subratllar molt la faceta del bandolerisme popular. Al capdavall —i mai millor dit—, la proliferació d'aquest darrer no podia ser només entre el món nobiliari, tot i que s'hi inclogués la petita noblesa catalana i certs elements clericals. És veritat que sobre aquest tema va insistir molt Joan Reglà. Però anys després Xavier Torres —que en tota la seva obra sempre subratllà el paper del bandolerisme nobiliari, ja que «no hi ha bandolers sense senyors», tal com comentaven fins i tot els oficials dels reis— va reconèixer que tal expressió, amb bastant fonament, era massa unilateral. Al cap i a la fi, la composició de les quadrilles era ben eloqüent. Perquè dos de cada tres bandolers eren camperols o fills de pagesos de diversa categoria, ja fossin alguns cavallers de masos benestants —Perot Rocaguinarda—, de pairalies vingudes a menys —Joan Sala Serrallonga— o de masovers pobres i endeutats —els germans Trucafort.

Però tal perfil no acaba aquí, ja que una quarta part dels efectius de les colles eren o havien estat gent d'ofici, mestres. En una paraula, per a Xavier Torres, la majoria dels bandolers no deixaven de tenir unes característiques ben populars, més avingudes —amb els matisos que calgui— a homes no precisament acomodats i rics. Òbviament, els matisos s'han de tenir en compte, però ara per ara no hi ha res que pugui rebutjar la idea que una gran part del bandolerisme popular no es desdiu de l'expressió de Reglà. Sobretot d'aquells qui cerquen botí, diners i assalten camins, a més d'enfrontar-se, per lògica, a les forces de les autoritats reials. La idea, a més, es formula quan es pensava que l'economia del Principat durant gran part del segle xvi s'havia estancat. Com a «fills de la misèria»,¹⁸ doncs, eren qualificats els bandolers catalans, expressió massa contundent avui dia, però no exempta d'una part de raó. Perquè les idees de Vicens Vives¹⁹ sobre el tebi redreç —és a dir, recuperació— de Ferran II a Catalunya després de la guerra civil de 1462-1472, els coneixements demogràfics de Jordi Nadal i Emili Giralt²⁰ que significaven un llarg segle xvi català per tornar tan sols a les xifres anteriors que hi havia abans de les pèrdues de població de la crisi baixmedieval, i les etapes de creixement lent del segle xvi estudiades per Pierre Vilar²¹ no semblaven raons suficients per a retocar la composició social i econòmica coneguda per Joan Reglà en 1966.

Això no obstant, l'obra no gaire llunyana de Garcia Espuche critica, amb serietat i potser amb excessives hipòtesis no confirmades definitivament, les interpretacions ja clàssiques dels anteriors historiadors. Perquè, per a Garcia Espuche, l'economia catalana entra en un segle decisiu d'expansió entre 1550 i 1640,²² els anys precisament més violents del bandolerisme català. Més enllà dels interrogants que ha obert Oriol Junquera²³ en posar en dubte les posicions de Garcia Espuche sobre el segle decisiu, cal afegir que, fins i tot acceptant les seves tesis, no hi ha res que afebleixi el difícil i negatiu encaix de la pobresa d'un cert poble, que encara no ha guanyat posicions, dins de l'increment social i econòmic d'aquest pretès segle decisiu. Diria més: si aquesta expansió no afavoreix tothom, els perjudicats poden ser cada vegada més violents. I de perjudicats, a l'època, n'hi havia molts. Des de la noblesa fins al clergat —en certs llocs— i mestres i pagesos de baixa condició.

De la noblesa, cal pensar en la petita, que quedava fora de diversos privilegis, sense que la introducció dels Habsburg a Catalunya i la seva castellanització els haguera afavorit. Al cap i a la fi, poques eren les places del govern reial i molts els fadrísters —els fills segons després del primogènit d'una família en què la institució de l'hereu impedia el repartiment de les propietats que es quedaven a càrrec del primer nascut— que es veien gairebé obligats o bé a ingressar a l'exèrcit o bé a l'Església. Si aquests supòsits no es complien positivament, bastants petits nobles podien quedar a la intempèrie i alguns —òbviament no tots— podien alimentar el bandolerisme. No debades, com ja va advertir Joan Reglà, el cavaller Francesc de Gilabert, en

1616, escrigué: «Las bandosidades son la base de todo nuestro daño [...]. Nace este daño de otra causa, y es que por los pocos oficios que tiene Su Majestad para dar a caballeros en Cataluña y por repartir los de su real casa en castellanos, esperan poco los deste principado en alcanzar merced.»²⁴

Pel que fa a l'Església, cal distingir entre bisbes i canonges, que no coincidien sempre. Els bisbes, els nomenava la monarquia amb el permís del pontificat i sovint alguns arribaven a ser virreis, sobretot a la primeria del segle XVII, amb una forta coincidència amb el cant del cigne del bandolerisme. Ja no succeïa el mateix en les canongies, per no parlar de parròquies o monestirs amb una multiplicitat de parers. Un clar exemple va ser el de Montserrat, benedictins dependents des de finals del segle XV del poder reglamentat que s'havia allunyat fins a Valladolid i que varen presenciar al llarg del Cinc-cents l'arribada de frares castellans.

En relació amb el món rural, al costat de pagesos rics, emfiteutes o propietaris de terres hi havia una massa de parcers, masovers i jornalers empobrits. I una qüestió semblant va succeir en el món urbà, ja que alguns sectors varen fruit d'una clara ascensió econòmica i social, però també hi hagué una menestralia que caminava cap a una proletarització progressiva, com ha arribat a subratllar Agustí Alcoberro en intentar mostrar la diferenciació social que polaritzava més la Catalunya del Barroc. No és, per tant, un impossible explicar el bandolerisme català en una multiplicitat de vessants que poden unir el nobiliari i el popular. Però la situació econòmica, estancada o a l'alça —tant és—, no ho aclareix tot. Més encara, cap a l'any 1600 i com a conseqüència de l'inici, que no l'acabament, de certs canvis —agraris, manufacturadors, comercials—, hi ha una inestabilitat en aquest pretès segle decisiu, més en qualitat que en quantitat i que porta a un estancament, si no a una petita caiguda ja clara des del 1620. Pot comprovar-se fins i tot en qüestions monetàries —l'aparició de la moneda falsa, també anomenada boscaterra— i en el projecte del Banc de Barcelona, aprovat definitivament en el Consell de Cent del 10 d'octubre de 1609. Tot això encara atiaava més una desestabilització social al voltant del bandolerisme català.²⁵ No obstant això, hi ha moltes altres circumstàncies que s'han de conèixer, des de les geogràfiques i frontereres fins a les ideologicoreligioses i polítiques, com a mínim.

ALTRES CAUSES DEL MANTENIMENT DEL BANDOLERISME

Tot i que Joan Reglà havia assenyalat la realitat del bandolerisme també en les planícies, ja que molts bàndols s'hi originaven, com ha mostrat Xavier Torres, el lloc més conegut pels historiadors fins fa uns pocs anys ha estat sempre la muntanya. Al cap i a la fi, els bandolers, sobretot els pirinencs, cercaven els amagatalls de les muntanyes, allí on era més difícil que les forces de repressió poguessin ar-

ribar. Inclús d'aquelles que, gairebé a contracor —això també depenia del moment—, procedien de les unions o germandats, és a dir, de base popular, convocades pels virreis. Com va escriure en 1613 el marquès d'Almazán, un dels virreis més enfurits que varen governar el Principat, era difícil aconseguir la col·laboració dels pobles, potser —i segurament no diu la raó última— perquè «és forçós deixar a esta ciutat y pujar-se'n a les muntanyes».²⁶ El ja esmentat Francesc de Gilabert, abans bandoler i després paer (autoritat municipal) de Lleida, en 1616 ja subratllava el fet que Catalunya era una «tierra por la mayor parte muntuosa y quebrada». I en 1639, poc després de la mort de Serrallonga, uns versos en castellà deien: «Montuosa Cataluña [...] / cada monte es un castillo, / cada sierra una muralla, / cada risco es una torre / y toda una plaza de armas.»²⁷

La muntanya era un bon allotjament si es trobava a prop de la frontera. No obstant aquesta frontera, per als habitants dels pobles que l'envoltaven mai havia estat un impediment de bones relacions, malgrat algun parèntesi contradictori.

Pel que fa a la frontera amb França, la més complicada de totes per qüestions polítiques de més nivell, sabem que els Pirineus no necessàriament havien significat una muralla de separació entre pobles ubicats en aquests territoris i això, vàlid per a Catalunya, també ho era a l'Aragó i a Navarra. Però sí que començaven a tenir dificultats perquè els estats moderns, cada cop més desenvolupats des del Renaixement i l'alta edat moderna, intentaven convertir les fronteres gairebé en impenetrables quan les monarquies, que coronaven aquests estats, s'hi enfrontaven cada vegada més, ja fossin Àustries, Valois o Borbons, aquests des de 1593, amb Enric IV. Els conflictes militars evidentment havien aguditzat tensions, ja des de Carles V —i no cal entrar en detalls—, però sobretot en temps de Felip II, i no s'ha d'oblidar que les paus són sempre fràgils en aquesta època.

Molt sovint, a aquells conflictes s'ha vinculat també la pressió religiosa del Migdia francès, qualificada més de luterana que d'hugonota segons els documents d'aleshores, ja fossin de procedència virregnal o del Consell d'Aragó —majoritàriament de funcionaris reials castellans—, ja fossin —entre d'altres i per posar exemples molt clars— de la Diputació del General de Catalunya, dels cònsols de Puigcerdà i de la Seu d'Urgell o dels mateixos canonges de la Seu, tots ells catalans.²⁸ I malgrat que Lluís Obiols mateix qualifiqui d'*excusa* (a la pàgina 10 del llibre esmentat) aquestes afirmacions, només una repassada dels textos de les dècades dels vuitanta i noranta del segle XVI continua subratllant allò que Reglà no dubtà a defensar —la presència de francesos i alguns luterans o hugonots— i que després de molts treballs ho varen acceptar. Al cap i a la fi, la immigració gascona, occitana i francesa que va caure sobre Catalunya, tan coneguda per Nadal i Giralt, ja esmentats, permetria pensar que no tota ella s'adaptaria com calia i que alguns inadaptats podrien dedicar-se al bandolerisme de pobres exiliats.²⁹ A més, aquests, per

qualsevol il·legalitat, feta per necessitat de menjar, eren maltractats per la justícia del país com ho ha fet veure Valentí Gual³⁰ utilitzant l'enorme documentació de l'arxiu de Poblet,³¹ que ha posat generosament a mans d'algun investigador que n'ha tret bon profit,³² ratificant idees de Joan Reglà. En una mateixa línia s'ha pronunciat Jaume Codina, quan en les comarques del Baix Llobregat subratlla l'alta presència de gent pobra, siguin vilatans o pagesos, i també un gran nombre de població immigrant francesa abocada per poc que fos a assalts i robatoris de tota mena.³³

Avui dia, no obstant això, i d'acord amb determinats parers d'altres historiadors, fonamentalment de Xavier Torres, ja citat, i de Núria Sales, s'arriba a la conclusió que les acusacions dels oficials castellans provenen d'un desconeixement real del país i que les raons catalanes, malgrat que puguin tenir una part de veritat, ombregen disputes veïnals, baronials i d'un trencaclosques jurisdiccional de banda i banda de la frontera pirenaica —la que més s'ha assenyalat fins ara—, agreujat en tot cas en moments conjunturals més conflictius. Perquè hi havia occitans —pocs— que podien tenir terres al nord de Catalunya i, a l'inrevés, catalans posseïdors de certs llocs al sud francès. En el cas de Núria Sales, l'autora remarca que «al llarg de les guerres de religió franceses, entre les terres de la Corona d'Aragó i els territoris hugonots o mig hugonots de la casa de Foix-Bearn o del baix Llenguadoc, s'interposaven terres berneses o franceses que es mantingueren catòliques».³⁴ En una paraula, vincular hugonotisme i bandolerisme català no és tan fàcil, segons Núria Sales.

Ara bé, posats a anar més enllà en la investigació i coneguda avui la conclusió mudable i apolítica dels bandolers catalans, ja sabem la utilització que el rei Felip II va fer de determinats bandolers —Tomàs de Banyuls n'és un cas— per convertir-los en agents seus al servei de la Lliga Catòlica francesa d'Enric de Guisa en els anys anteriors —1590-1593— a la coronació d'Enric IV Borbó.³⁵ Una situació com a mínim curiosa en relació amb la que contràriament s'ha anat defensant. Per tant, més que ideològica o religiosa, la frontera era abans jurisdiccional i sovint havia establert discussions fins i tot entre els senyors i la monarquia que volia recuperar o ampliar el seu patrimoni reial, perdut o hipotecat temps enrere, i que donava volada —si calia— al bandolerisme català però també a l'aragonès, amb clares interferències del primer amb el segon.

Dos exemples ho manifesten: l'un català, el vescomtat de Castellbò, concedit en usdefruit a Lluís Oliver de Boteller l'any 1528 per Germana de Foix a causa d'un deute contret per ella. El comtat, en ple Pirineu, a prop d'Andorra, va ser un vesper per actes de contraban —entre els quals de cavalls—, lluites jurisdiccionals, infiltracions franceses i bandolers. És el primer moment de la presència de Joanot Cadell, senyor d'Arsèguel, que, a petició d'Oliver de Boteller, s'enfrontà violentament als vassalls del comtat que maldaven per tornar a la Corona. Un problema que es va haver de resoldre a favor de la reialesa en convertir-se gairebé en un assumpte d'estat al llarg dels

anys trenta i primeria dels quaranta enmig dels conflictes entre Carles V i la monarquia francesa.³⁶

El segon, aragonès: el comtat de Ribagorça, on també el bandolerisme passava comptes, ja fossin les quadrilles aragoneses o fins i tot catalanes amb una nova frontera; per tant, en el regne d'Aragó. Endemés, el problema arribava a ser social. Cal pensar que, cap a mitjan segle XVI, els ribagorçans ja volien la restitució del comtat a la Corona. Des d'aleshores, alguns bandolers catalans, com Guillem de Josa o Perot de Llupià, donaven suport als comtes. Però la qüestió es va anquilosar durant anys, després d'una sentència reial (1554) a favor dels vassalls ribagorçans i del seu rebuig al Tribunal del Justícia d'Aragó en 1567. Cap a la dècada dels anys vuitanta, el problema no s'havia resolt. El duc de Villahermosa, pensant solucionar-lo per la força, llogà bandolers aragonesos, però també lleidatans, com Francesc de Gilabert —ja conegut— o el baró de Nyer a la Cerdanya. I contràriament, els germans Valls, també lleidatans, el Minyó de Montellà i el segon Joan Cadell, senyor d'Arsèguel, varen fer costat als síndics ribagorçans. Comptar les extorsions que varen succeir en terres aragoneses, fins i tot els atacs a la vila de Graus o a Benavarri, protagonitzats en part per gent dels cadells, seria la qüestió menor. La major fou que, iniciades les negociacions per a la incorporació del comtat a la Corona a finals de 1588, tot i que encara passaria temps fins a aconseguir-ho, les virulències entre els bandolers catalans subsistiren a Catalunya.³⁷

O, millor dit, tornaren al país on sempre havien existit i on mai s'havien minorat. En aquest sentit, els germans Valls —cadells d'arrels— i els Gilabert —més aviat nyeros— s'enfrontaren en territoris lleidatans fins al punt que a la capital de Lleida va formar-se una «lliga de cavallers» encapçalada pels Valls. I hi va haver també conflictes importants, com el setge de Cubells en 1589, on s'havia refugiat gent de la partida del fill del batlle d'Alós —cadell—; van anar a auxiliar-lo els cavallers de la lliga de Lleida i els germans Valls, a la vegada que els assetjadors eren nyeros i, per descomptat, amb Francesc de Gilabert.³⁸ No hi ha espai per dir tot el que va succeir en aquest territori fins i tot abans d'aquests anys.³⁹ Ni tampoc en terres de ponent: Alt Urgell, Cervera... A la primeria del nostre segle s'està treballant per ampliar els coneixements locals com els exemples següents.⁴⁰ Però sí que vull tornar a la Cerdanya, perquè els orígens dels nyeros i dels cadells es troben allí. A més, des de l'assalt del Minyó de Montellà —cadell— a un carregament de moneda de l'orde de Sant Joan de Jerusalem l'any 1587,⁴¹ les autoritats reials no ho varen perdonar. També es coneixia que a Arsèguel s'havia rebut la moneda. Dos setges entre 1588 i 1592 acabaren amb la destrucció del castell i la fugida de Joan Cadell a Foix, passada la frontera francesa. Tot i que Banyuls acceptà ofertes al servei de la monarquia i Cadell no tornà mai a Catalunya, el bandolerisme pirinenc no acabà.⁴²

Tampoc a la resta de Catalunya, ja que, de fronteres, n'hi havia més, com la de la ribera de l'Ebre, poc estudiada

fins avui. Al cap i a la fi, és una frontera amb el regne de València que va donar molt a parlar. Ja ho va fer el virrei Francesc de Borja quan arribà a Tortosa en 1539: com a porta d'entrada a Catalunya pel sud, jurà allí les constitucions del Principat i va dir, amb referència al castell de Tortosa, «que en lugar de ser reyno y defensa de los vasallos de V. M. no sirve sino de cueva de ladrones y para amparo de los deservidores». ⁴³ I realment el virrei Borja no s'enganyava, perquè els coneixements sobre la ciutat i el territori de la ribera de l'Ebre, que aporten investigadors molt actuals, són indiscutibles. Mostren un batibull de violència de tota mena —eclesiàstica, nobiliària, popular—, certes rèpliques mitjançant dubtoses unions del poble i una acció bandolera que s'allargà durant més d'un segle. Alguns exemples així ho assenyalen. L'intent de segrest del bisbe Ferran de Lloaces pel canonge Tomàs Costa el 1557 portà fins al cim de l'Església el cas més paradigmàtic, però no l'únic. En el fons, reflectia la dificultat que va tenir el bisbe: forà, ja que era d'Oriola i valencià, tridentí després de la segona sessió del Concili, home que residia en el seu bisbat a diferència de la majoria dels seus antecessors, i sobretot que va fer una visita pastoral a la catedral i als seus canonges en la qual es denunciava la dissoluta vida de molts d'ells, també de Tomàs Costa. La resposta va ser un pla esbojarrat per a segrestar el bisbe el 15 d'agost, però que fracassà en tot, inclòs el posterior intent judicial. ⁴⁴

Més categoria, tant pels noms dels protagonistes com per les accions comeses, foren les bandositats nobiliàries empreses per Lluís Oliver de Boteller, vescomte de Castellbò, durant uns anys, però sovint per terres de l'Ebre, i per la seva mà dreta (malgrat que després va girar-se en la seva contra), el donzell Cristòfol Despuig, que durant anys es va immortalitzar pels seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Gràcies a aquest llibre i a la documentació utilitzada, es coneixen els enfrontaments de famílies de la petita noblesa, no precisament adinerades i faltades tant de càrrecs reials —«que estos castellans s'o beuen tot»— ⁴⁵ com de places d'insaculació del braç militar a la Generalitat: «lo ídolo que tots adoren ab gran devoció». ⁴⁶ Despuig només aconseguí alguna administració en el govern municipal entre els anys quaranta i cinquanta, però el seu retorn a bàndols durant els seixanta el va enviar un temps fora, a Traiguera, al Maestrat valencià. Perquè cap allí s'exiliaven els bandolers nobiliaris, com també fou el cas de Lluís Oliver de Boteller i el seu fill, obligat a complir sentència a Peníscola, ja sense el vescomtat de Castellbò. ⁴⁷

No varen tenir la mateixa sort bandolers populars que també recorrien terres de l'Ebre, com Jaume i Llorenç Clua, no precisament germans, sinó enemics. El primer, Jaume el Bord, va morir el 1613 a causa d'una emboscada que li va parar el segon, el qual cap a l'any 1616 ja no deixa informació documental. Ara bé, sí que interessa conèixer els factors de l'un i de l'altre, eclesiàstics, a més. De Jaume, l'orde militar de Sant Joan de l'Hospital i el comanador de Miravet; de Llorenç, amb amagatalls al monestir cistercenc de Benifassà i en l'orde militar de Montesa, ja passa-

da la frontera i enmig del regne de València. ⁴⁸ Perquè allò que sí que està confirmat és la barreja de bandolers, sobretot els catalans, entre el Principat i el Regne, també en terres del Maestrat Vell de Montesa. ⁴⁹

LA POLÈMICA REPRESSIÓ DEL BANDOLERISME

Com va dir el virrei García de Toledo a mitjan segle XVI, «tota Cathalunya està plena de bandolers». ⁵⁰ I, efectivament, així ho era fins i tot en la mateixa Barcelona, on el bandolerisme es vinculava a altres xacres cròniques de les ciutats com el joc i la prostitució. ⁵¹ Però, com acabar amb aquest drama que recorria tot el país i no sols les seves fronteres, sempre més favorables perquè les quadrilles poguessin travessar-les i fugir dels seus perseguidors? És una pregunta que durant molts anys hagueren de fer-se totes les institucions dels territoris sense arribar a solucions vàlides i comunes per a totes elles. Perquè ningú no pot negar que les ciutats, la Generalitat de Catalunya, la Reial Audiència i, per descomptat, els virreis sempre desitjaven acabar amb el bandolerisme. El problema és que aquest provenia tant de la base com del cim, ja que cap institució estava lliure de la seva influència i, a més, hi havia factors implicats, com es veu amb claredat pel que fa als jutges de l'Audiència. I és que el caràcter interclassista del bandolerisme i les seves solidaritats verticals eren una realitat.

I hi havia també una qüestió que era més delicada: la Cort General de Catalunya. És a dir, la primera font de sobirania i legitimitat en les terres catalanes que mantenia en tot cas un pactisme amb el rei, que provenia d'aquelles constitucions de 1283 i que s'havia salvaguardat malgrat les distintes dinasties que havien passat pel país, ja fossin Trastàmars o Àustries. I una realitat destacava: les Corts poc havien dit amb lleis sobre el bandolerisme, ja que un dels seus braços —el militar— el tenien en contra. En tot cas, les Corts maldaven perquè les lleis existents no fossin trepitjades pels oficials reials. I això era ben legal, però també dificultava el monopoli de la força que reclamaven els virreis.

Mentrestant, davant de tot aquest batibull, la monarquia semblava muda en l'assemblea de Corts i només parlava en instruccions als seus virreis que, per poc que governessin, provocaven greuges. És a dir, protestes de les Corts per les actuacions il·legals, elevades no sols als virreis, sinó al rei mateix. Tant d'una cosa com de l'altra, se'n va preocupar Perpinyà, la segona ciutat de Catalunya i endemés cap del Rosselló en una frontera militar. En aquest sentit, coneixem les instruccions dels cònsols als seus representants a les Corts catalanes de 1585. La crítica al braç militar era impecable perquè «és cosa evident que si los fautors y los receptors no fossen, los predits [mal factors] no durarien ni se sustentarien com duren y se sustenten en dita provincia...». Però també a la repressió reial: «És cosa consemblant a la ferosia dels pobles bàrbars y a la dominació dels tyrannos prendre y capturar los

submesos sots ombra y color de justicia y aquells de fet, ab tirannica furor i potencia, fer-los matar no ohits ni defen-sats, y se és seguit en nostros infortunats dies.»⁵²

Amb aquesta situació i sense descartar les bones inten-cions de les institucions catalanes i de la Generalitat, que a vegades demanava accions enèrgiques contra els bando-lers —cas de Joan Cadell en 1592—,⁵³ la resposta era molt tèbia. Més encara: quan s'aixecaven sometents a les ciu-tats per ordre dels virreis, aquestes unions armades de ti-pus popular contra el bandolerisme no eren gaire efica-ces⁵⁴ i els seus membres pagaven poc, ja que se'ls obligava.⁵⁵ En el fons semblava que les unions portaven més problemes que solucions. Podien fins i tot atacar en determinats moments un senyor noble, o, a l'inrevés, que un aristòcrata permetés la convocatòria d'alguna unió;⁵⁶ podien abusar del poder conjuntural que se'ls donava i fer «algunes insolències y excessos en lo exercici de sos càr-recs»;⁵⁷ podien patir infiltracions de bandolers, i podien fins i tot agafar por davant dels bàndols. Les queixes dels virreis sobre aquest tema són constants, ja que sovint es deia «como la gente de la tierra no acude ni es de pro-vecho en tales ocasiones».⁵⁸ En realitat, aquests virreis es trobaven bastant sols, amb desconeixement de les lleis i institucions del país, sense gaire suport de la gent de la terra ni tampoc de la majoria de nobles, i amb el desig sempre expressat de tenir soldats propis, ja fossin d'algun terç que caigués del cel —gairebé era un somni que només una guerra directa amb França podia fer realitat—,⁵⁹ ja d'una cavalleria lleugera que més d'una vegada es va uti-litzar perquè «sin gente forastera es imposible tener lim-pia la provincia, como otras veces lo he representado a V. M.».⁶⁰

D'altra banda, i molt en relació amb els moments més o menys crispats del bandolerisme, el tarannà personal dels mateixos virreis també comptava, a més de conjuntures particulars. Es troba en aquesta situació el difícil cas del marquès de Tarifa, virrei entre 1554 i 1558 enmig de la regència de la princesa Joana, que intentava substituir el seu pare, Carles V, i el seu germà, Felip II.⁶¹ Altres virreis cercaven acords i una política més moderada per assuavir la tensió, com el napolità duc de Monteleone,⁶² qüestió que explica, més enllà del protocol, la sentida visita de condol que els diputats del General varen fer al virrei en octubre de 1610 en haver mort el seu fill a Nàpols.⁶³ I al-tres entraven a sang i foc on fos i, si calia, posaven en dub-te o volien retocar les constitucions catalanes. No deba-des, el bisbe de Vic en 1615 arribà a escriure a Felip III que la solució final seria que «asiente la justicia como en Cas-tilla y les quite sus malos usos y costumbres que la impi-den».⁶⁴

En teoria, no arribà a tant un any després el virrei Al-burquerque, l'home més conegut per la seva enèrgica i violenta actuació. Però, a la pràctica, va tenir clar que l'es-tat de Catalunya era «miserable... Lo mismo digo en quanto a los fueros y constituciones deste Principado para que V. M. se sirva de no maravillarse cuando supiese que he atropellado por algunos dellos, que pueden estor-

var la buena administración de la justicia». I tot i que anys després alguns consellers de Barcelona arribaren a elogiar l'actuació del virrei per la pau —militar— aportada a la Ciutat Comtal, la Generalitat en 1616 protestà al rei de les afirmacions del virrei sintetitzant-les en una ambaixada a Madrid amb una frase més radical que deien que havia pronunciat el virrei: «Guardaré las constituciones que me pareciere y las demás no.»⁶⁵

Tant és! El bandolerisme, que per si mateix era apolític com tots els historiadors assenyalen, acabava transfor-mant-se, sense voler-ho, en un precedent de la revolta ca-talana de 1640. Entremig varen córrer anys de violència absoluta, amb la crema de boscos per treure els bando-lers dels seus refugis, o saquejos de pobles, fets pels bando-lers i algun cop per les unions. I el bandolerisme persistia per molt que se cerqués o una remissió dels delictes a tots aquells qui volien servir el rei en les guarnicions de Nàpols, Milà o els Països Baixos —cas de Rocaguinarda, entre d'altres—, o unes execucions molt cruels, per donar exemple i fer por, com la del capellà bandoler Antoni Roca⁶⁶ o les de Montserrat Poch i Joan Sala Serrallonga, entre moltes.

EPÍLEG COMPARATIU I CONCLUSIONS

Al punt d'acabar aquesta atapeïda síntesi que òbviament sempre quedarà mancada d'aspectes a tractar, he de re-cordar que a l'inici subratllava el fet que el bandolerisme català no era un fenomen singular. Una mínima mirada a tot el món mediterrani d'aquells temps ho ratifica i va avui dia més lluny de la visió tan citada de Braudel, com-pletant-la i matisant-la. Perquè també en tota la Mediter-rània, inclòs l'Imperi dels turcs, va haver-hi un bandole-risme que no responia tan sols a la misèria. Com a Catalunya la noblesa, els alts poders tenien molt a dir en el manteniment d'uns bandolers que d'una altra manera ha-gueren durat pocs anys. I com al Principat, les relacions clientelars i fins i tot familiars cercaven la protecció en-front de possibles revenges que hi havia a tot arreu en una transversalitat social que afectava tothom.

Xavier Torres ha parlat de trets mafiosos⁶⁷ i de l'exis-tència d'autèntiques guerres privades. La seva perspectiva es basava en tota una bibliografia ja coneguda fins a 1998, que aquí no citaré perquè envio el lector al seu treball, però que s'ha ampliat en els darrers anys. I en aquest tema hi ha una qüestió que, a més de situar ja com a clàssica l'obra esmentada de Braudel, avui dia tots els historiadors accepten. En una paraula, que els bandolers no responien només a una protesta o rebel·lió social, tal com va descriu-re-la Eric Hobsbawm, cercant un corrent de simpatia o complicitat entre el bandoler, gairebé segons el mite de Robin Hood, i el poble al qual redistribuïa la riquesa. Això, a més de respondre a una pretesa tesi marxista, res-pon també al tipus de font, més literària i gairebé romàn-tica que no pas arxivística, utilitzada per Hobsbawm.⁶⁸ Bruno Pomara, per exemple i ara mateix, té ben clar que,

en la Sicília barroca, no es pot continuar per aquest camí, ja que curiosament en aquell temps ni Palerm —la capital, amb un alt increment de nobles allí residents— ni Messina —màxima productora i exportadora de seda— podien qualificar-se de ciutats pobres i el bandolerisme havia crescut a l'illa.⁶⁹

En el cas de Nàpols, ni tan sols Marco Sciarra, nascut als Abruços i sovint considerat a l'època —finals del segle XVI— com «el bandit social» per excel·lència, marcà tal perfil.⁷⁰ Al capdavant, Sciarra arribà a ser llogat, gairebé com un *condottiero*, en lluites en els Estats pontificis entre senyors nobles romans i la Santa Seu. Exemples similars es troben a Gènova,⁷¹ subratllant la parentela i la facció; a Sardenya,⁷² i en molts llocs de la Mediterrània. Fins i tot comptem amb biografies històriques com la de Giovanni Beatrice —àlies Zanzanù—,⁷³ el bandoler del llac de Garda, a prop de Brescia, que recorda més d'una biografia escrita a Catalunya fa molts anys.⁷⁴

Però, tornant a la Corona d'Aragó, es pot veure com el bandolerisme existeix en altres territoris, a més de Catalunya, i en alguns també porta la marca de bàndols oposats, com és el cas de Mallorca.⁷⁵ Pel que fa a Aragó i València, la bibliografia també és important, sobretot en el regne valencià. Emília Salvador, en una exposició global del bandolerisme a la Corona d'Aragó, va subratllar tots aquests casos i sobretot el valencià; a més, remarcà els seus lligams amb la resta dels regnes i amb el Principat. En conseqüència, em remeto a la seva obra per tal d'estalviar la proliferació de títols,⁷⁶ alguns de més enllà de 1650, a València, tot i que també hi ha un cert bandolerisme català aleshores.⁷⁷

Evidentment, a hores d'ara i després de la sèrie de congressos que en els darrers anys s'han portat a terme,⁷⁸ l'enriquiment bibliogràfic sobre el bandolerisme a Catalunya i a mig Europa, sobretot la mediterrània, arriba a trencar visions globals i generals d'aquest fenomen. Perquè pot ser fruit de la pobresa, de precedents de revolta social, de guerres privades dominades pels poderosos, nobles fonamentalment, de xarxes de parentela i fidelitat clientelar, de mil coses. I aquest és el problema avui: l'obligació que tenen els investigadors de baixar a una anàlisi de microhistòria local que cerqui grups de parentius, el seu origen, la seva interrelació. Fa poc temps, en una autocrítica ben escaient que feia Xavier Torres, i en relació amb exemples com l'aportat per Giovanni Levi,⁷⁹ destacava la necessitat de la microhistòria en els estudis sobre bandolers. Advertia, a més, que el gran problema d'aquests treballs, innovadors però massa locals, seria no ignorar les problemàtiques de fons més àmplies, via —com ell diu— connectors. Ara bé, pretendre investigar poble per poble i després aconseguir la perspectiva general renovada és ben difícil i requereix molt de temps. Per aquest camí van els membres d'un trienni investigador que no són tots esmentats en aquell treball, però que s'han de tenir en compte, tot i que saben que els seus esforços trigaran anys a donar fruits. Per això, el bandolerisme es troba ara en una ruta lenta, però investigadora.⁸⁰

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Flocel SABATÉ. «Els bàndols com a solidaritat en la societat urbana baixmedieval». *Afers*, vol. XIII, núm. 30 (1998), p. 457-472, concretament p. 461.
- [2] Joan FUSTER. *El bandolerisme català*. Vol. II. *La Llegendada*. Aymà, Barcelona 1963.
- [3] Pep VALSALOBRE. «Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari». *Llengua i Literatura*, núm. 9 (1998), p. 287-364.
- [4] Agustí ALCOBERRO. *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Barcanova, Barcelona 2004, p. 101.
- [5] Agustí ALCOBERRO. *Pirates, bandolers i bruixes...*, op. cit., p. 111-112.
- [6] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*. Edicions 62, Barcelona 1966, p. 40-41. En aquestes citacions, Joan Reglà parla d'un treball anterior d'Alonso Gamó: José ALONSO GAMO. *Viaje a España de F. Guicciardini, embaixador de Florencia ante el Rey Católico*. València 1952.
- [7] Xavier TORRES. «A tall d'obertura: el bandolerisme a l'Europa moderna vint-i-cinc anys després». A: A. CASALS (dir.). *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*. Vol. I. Galerada, Cabrera de Mar 2012, p. 21.
- [8] Ernest BELENGUER. *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia*. Publicacions de la Universitat de València, València 2012, p. 241.
- [9] Xavier TORRES. *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Eumo, Vic 1991, p. 68-73; Xavier TORRES. «Guerres i paus privades». A: *Crisi institucional i canvi social. Segles XVI i XVII. Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 4. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1997, p. 182-183.
- [10] Xavier TORRES et al. «Bandolers, corsaris i moriscos». A: *Crisi institucional i canvi...*, op. cit., p. 181.
- [11] Xavier TORRES. *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Quaderns Crema, Barcelona 1993, p. 26.
- [12] Xavier TORRES. *Nyerros i cadells...*, op. cit., p. 30. Xavier Torres cita aquí un treball de Perot Soler.
- [13] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 50.
- [14] A més del llibre ja citat de Joan Reglà, cal tenir present els següents llibres que poc apareixeran en el text, tot i que porten notícies interessants sobre el tema: Joan REGLÀ. *Felip II i Catalunya*. Barcelona 1956; Joan REGLÀ. *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*. Barcelona 1969.
- [15] John H. ELLIOTT. *The revolt of the catalans. A study in the decline of Spain (1598-1640)*. Cambridge University Press 1963. Traducció: *La revolta catalana (1598-1640)*. Vicens Vives, Barcelona 1966.
- [16] Fernand BRAUDEL. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. 2 vol. A. Colin, París 1966. Traducció castellana a Fondo de Cultura Económica, Madrid 1976.
- [17] Earl J. HAMILTON. *American treasure and the price revolution in Spain, 1501-1650*. Nova York 1934. Traducció castellana a Ariel, Barcelona 1975.

- [18] Joan REGLÀ. *Els virreis de Catalunya*. Vicens Vives, Barcelona 1987, p. 17-18. Primera edició de 1956. L'expressió, que Joan Reglà va mantenir en els seus dos llibres posteriors sobre el bandolerisme, prové de Braudel, a qui esmenta. Vegeu Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 13.
- [19] Jaume VICENS VIVES. *Ferran II i la ciutat de Barcelona*. 3 vol. Universitat de Barcelona, Barcelona 1936-1937.
- [20] Jordi NADAL i Emili GIRALT. *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. École Pratique des Hautes Études. SEVPEN 1960.
- [21] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. 4 vol. Edicions 62, Barcelona 1964-1968. Fonamentalment el segon volum: *El medi històric*.
- [22] Albert GARCIA ESPUCHE. *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*. Alianza, Barcelona 1998.
- [23] Oriol JUNQUERAS. *Guerra, economia i política a la Catalunya de l'alta edat moderna*. Farell, Sant Vicenç de Castellet 2005. Especialment l'epígraf «1550-1640. Un segle decisiu?», p. 65-69.
- [24] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 26. L'obra de Gilabert es titula: *Discursos sobre la calidad del principado de Cataluña, inclinación de sus habitantes y su Gobierno*, de 1616.
- [25] Pel que fa a aquests anys i de major a menor antiguitat, podeu veure els treballs següents, entre molts d'altres: Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, op. cit., vol. II, p. 254, 275 i següents; Jaume DANTI, «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social», *Manuscrits*, núm. 30 (2012), p. 55-76, concretament p. 58; Eva SERRA. «La crisi del segle XVII i Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIV (2013), p. 297-315.
- [26] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català*. Vol. I. *La història*. Aymà, Barcelona 1962, p. 104.
- [27] Agustí ALCOBERRO. *Pirates, bandolers i bruixes...*, op. cit., p. 84.
- [28] Lluís OBIOLS. *Lo niu dels bandolers de Catalunya. Els setges del castell d'Arsèguel 1588-1592*. Salòria i Ajuntament d'Arsèguel, Arsèguel 2012, p. 47, 57, 61 i 70.
- [29] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 17.
- [30] Valentí GUAL. «Occitans, lladres de bestiar i moneders falsos. Bandolers i fautors. Montblanc i rodal a l'alta edat moderna». *Aplecs de Treballs*, núm. 17 (1999), p. 33-49.
- [31] Valentí GUAL. *Justícia i terra*. Cossetània, Valls 2003; Valentí GUAL. *Poblet, senyor feudal*. Cossetània, Valls 2007; Jordi BUYREU i Valentí GUAL. «El bandolerisme a les terres de la Catalunya Nova». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 165-184.
- [32] Francesc AMORÓS. «Notícies de bandolers, lladres de camí ral i forques a l'Urgell durant els segles XVI-XVII». A: *Bandolerisme, bandolers i bandositats*. Grup de recerques de les terres de Ponent. Actes de la XXXVIII Jornada de treball. Castellserà 2009, p. 219-246.
- [33] Jaume CODINA. *Bàndols i bandolers al Baix Llobregat (1580-1630)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993.
- [34] Núria SALES. «El senyor de Nyer sense els nyerros». A: *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI-XVIII*, cap. I. Empúries, Barcelona 1984, p. 95. I també les nombroses notícies de la mateixa autora a: Núria SALES. «Els segles de la decadència». A: Pierre VILAR (dir.). *Història de Catalunya*, vol. IV. Edicions 62, Barcelona 1989.
- [35] Eva SERRA. «Els senyors bandolers i la Lliga catòlica». A: *Actes II. Catalunya i Europa a l'edat moderna. IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Universitat de Barcelona, Pedralbes, núm. 18, Barcelona 1998, p. 29-52.
- [36] Àngel CASALS. *L'Emperador i els catalans. Catalunya a l'imperi de Carles V (1516-1543)*. Editorial Granollers, Granollers 2000, p. 338-339 i 402-407.
- [37] Xavier TORRES. «Les revoltes de la Ribagorça». A: Xavier TORRES. *Nyerros i cadells...*, op. cit., p. 80-102.
- [38] Xavier TORRES. «L'eix Arsèguel-Lleida». A: Xavier TORRES. *Nyerros i cadells...*, op. cit., p. 103-138.
- [39] Josep LLADONOSA. *El bandolerisme a la Catalunya occidental (1473-1616)*. Rafael Dalmau, Barcelona 1972, col·l. «Episodis de la Història», núm. 164. 2a edició 1995.
- [40] Ramon BOLEDA. «Bandolers i justícia a Castellserà i a Verdú»; Josep M. LLOBET. «Documents cerverins sobre bandolers (1545-1636)»; Jaume TORRES. «La colla de bandolers del Jaumet a la Plana d'Urgell». Tots ells a *Bandolerisme, bandolers...*, op. cit., p. 133-146, 147-217 i 247-272, respectivament.
- [41] Manel FIGUERA. «El minyó de Montellà. Un bandoler cerdà del Barroc». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 223-246.
- [42] Lluís OBIOLS. *Lo niu dels bandolers...*, op. cit.
- [43] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 49.
- [44] Joan-Hilari MUÑOZ. «Un cas de bandositat eclesiàstica a la Tortosa del Renaixement: el pla de segrest del bisbe Ferran de Loaces pel canonge Tomàs Costa l'any 1557». *Recerca*, núm. 13 (2009), p. 237-264.
- [45] Cristòfol DESPUIG. *Los Col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Edició a cura d'Eulàlia Duran. Curial, Barcelona 1981, p. 88.
- [46] Cristòfol DESPUIG. *Los Col-loquis de la insigne...*, op. cit., p. 126.
- [47] Enric QUEROL. «Cristòfol Despuig i les bandositats tortosines de mitjan segle XVI». *Recerca*, núm. 9 (2005), p. 19-37.
- [48] Joan-Hilari MUÑOZ. «Els Clua de Corbera, bandolers de les terres de l'Ebre». *Recerca*, núm. 9 (2005), p. 39-65.
- [49] Joan FERRERES. «El bandolerisme català dels segles XVI i XVII a les terres del Maestrat Vell de Montesa». *Recerca*, núm. 9 (2005), p. 67-104.
- [50] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 59. I també Jordi BUYREU. «La repressió del bandolerisme». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 133-163.

- [51] Anna ALONSO. «Bandolerisme, joc i prostitució a la ciutat de Barcelona». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 247-253.
- [52] Eva SERRA. «Perpinyà, una vila a Corts catalanes (Montsó 1585)». *Catalunya Nord (segles XV-XIX). Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, vol. XII, núm. 28 (1997), p. 573-626, concretament p. 598-599 i 601. També sobre aquestes qüestions, podeu veure: Antoni SIMON. «Aristocràcia i constitucions. Entre el bandolerisme i les Corts». A: *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008, col·l. «Biblioteca Abat Oliba», p. 57-68.
- [53] Lluís OBIOLS. *Lo niu dels bandolers...*, op. cit., p. 70-71.
- [54] Salvador ROVIRA. «Entorn de les unions contra lladres i bandolers a les terres de l'Ebre. Les de Paüls, Horta de Sant Joan, Agnès, Bot, Caseres i Prat de Comte, de 1606, i les de Tortosa de 1606, 1612, 1616 i 1631». *Recerca*, núm. 9 (2005), p. 105-118.
- [55] Valentí GUAL. «Bandolerisme en terres de Poblet al primer terç del segle XVII». A: *Miscel·lània en homenatge al Dr. Lluís Navarro Miralles*. Tarragona 2009, p. 157-163.
- [56] Andreu GALERA. «La Unió d'Armes del ducat de Cardona contra lladres, malfactors i bandolers (any 1566)». *Oppidum. Revista Cultural del Solsonès*, núm. 4 (2005), p. 59-79.
- [57] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 110.
- [58] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 141.
- [59] Àngel CASALS. *L'Emperador i els catalans...*, op. cit., p. 431-438.
- [60] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 143.
- [61] Jordi BUYREU. *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica 1542-1564*. Rafael Dalmau, Barcelona 2005, p. 227-236.
- [62] Jordi BUYREU. «El virreinato del duque de Monteleón en Cataluña (1603-1610): una oportunitat perduda para la monarquia». A: *Uomini di governo italiani al servizio della Monarchia spagnola (secoli XVI e XVII)*. Milà 2010, col·l. «Cheiron», núm. 53-54, p. 163.
- [63] Ernest BELENGUER. «La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)». A: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Pròleg al vol. III. Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, Barcelona 1996, p. XLVI i 697.
- [64] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 30.
- [65] Joan REGLÀ. *El bandolerisme català del Barroc*, op. cit., p. 152.
- [66] Àngel CASALS. *Antoni Roca, el capellà bandoler*. Sàpiens-Pòrtic, Barcelona 2011, p. 64-67.
- [67] Xavier TORRES. «El bandolerismo mediterráneo: una visión comparativa (siglos XVI-XVII)». A: Ernest BELENGUER (coord.). *Felipe II y el Mediterráneo*. Vol. II. *Los grupos sociales*. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid 1999, p. 397-423.
- [68] Eric HOBBSBAWN. *Rebeldes primitivos*. 2a ed. Ariel, Barcelona 1974; *Bandidos*. 2a ed. Ariel, Barcelona 1976. I també: «Storiografia e banditismo: introduzione allo stato della questione». *Spagna Contemporanea*, núm. 11 (1997), p. 9-15.
- [69] Bruno POMARA. *Bandolerismo, violencia y justicia en la Sicilia barroca*. Fundación Española de Historia Moderna, Madrid 2011.
- [70] Xavier TORRES. «El bandolerismo mediterráneo...», op. cit., p. 417. També, amb una major profunditat sobre el bandolerisme napolità, podeu veure Pierre Luigi ROVITO. *Il vicereame spagnolo di Napoli*. Arte Tipografica, Nàpols 2003. Recomano el capítol VI d'aquest llibre: «I "ribelli" e la legge», i concretament el seu epígraf 3: «"Daños, fuerças y ensultos" del banditismo napoletano», p. 371-430, sobretot on surt Marco Sciarra, p. 386-400.
- [71] Osvaldo RAGGI. *Faide e parentele: lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*. Einaudi, Torí 1990.
- [72] Xavier TORRES. «El bandolerisme a Sardenya. Una visió comparativa». *Afers*, vol. XXIII, núm. 59 (2008), p. 107-122. I també Francesco MANCONI. «Nobles i bandolers a la Sardenya del segle XVII». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 87-103.
- [73] Claudio POVOLO. *Zanzanù. Il bandito del lago (1576-1617)*. Comune di Tignale, 2011.
- [74] Joan REGLÀ. *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*. Aedos, Barcelona 1961. Amb un estudi sobre Serrallonga a la literatura per Joan FUSTER. A més, cal pensar en un llibre molt antic, però encara interessant, sobre la vida de Rocaguinarda: Lluís M. SOLER. *Perot Roca Guinarda*. Manresa 1909.
- [75] Aina LE SENNE. *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII*. Moll, Palma 1981; Jaume SERRA. «Canamunt i Canavall. Quelcom més que banderies aristocràtiques». *Afers*, vol. IX, núm. 18 (1994), p. 461-472; Jaume SERRA. *Els bandolers a Mallorca (s. XVI-XVII)*. Palma de Mallorca 1997, col·l. «Conèixer Mallorca», núm. 2. I també Miquel DEYÀ. «El bandolerisme a Mallorca: reflexions i qüestions obertes». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 31-56.
- [76] Emília SALVADOR. «Bandos y fórmulas de solidaridad: la instrumentalización de las rivalidades de los poderosos por la Corona». A: *XVII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. I. Barcelona 2003, p. 19-34. Acaba de sortir un treball sobre bandolerisme aragonès en el segle XVI que recomano: Jesús GASCÓN. *Aragón, ¿tierra de bandoleros? El difícil mantenimiento del orden en un reino del siglo XVI*. Estudios, núm. 40 (2014), p. 191-212.
- [77] Jaime TORTELLÀ. «El bandolerismo catalán del Barroco final». *Manuscrits*, núm. 15 (1997), p. 365-375.
- [78] Francesco MANCONI (coord.). *Banditismi mediterranei. Secoli XVI-XVII*. Carocci, Roma 2003.
- [79] Giovanni LEVI. *L'eredità immateriali*. Einaudi, Torí, 1985. En castellà: *La herencia inmaterial: la historia de un exorcista piemontés del siglo XVII*. Nerea, Madrid 1990.
- [80] A. CASALS. «Introducció». A: *El bandolerisme a la Corona d'Aragó...*, op. cit., p. 9-16.

NOTA BIOGRÀFICA

Ernest Belenguer, nascut a València, on acabà la llicenciatura i el doctorat en Història Moderna i on donà classes, es traslladà a Barcelona —Universitat Autònoma— l'any 1972. Després de sis anys com a catedràtic a la Universitat de les Illes Balears (1980-1986), es consolidà a la darrerria de 1986 a la Universitat de Barcelona, en la qual continua com a catedràtic emèrit. Del seu ampli currículum docent i investigador, cal destacar un fet poc corrent: Belenguer ha estat docent en totes les universitats importants de parla catalana i en totes ha deixat treballs d'època baixmedieval i alta edat moderna. Llibres com *Jaume I a través de la història*, *Jaume I i el seu regnat*, *València en la crisi del segle xv*, *Ferran el Catòlic* —en català— i *El Imperio de Carlos V*, *El Imperio Hispánico* i *Un reino escondido: Mallorca, de Carlos V a Felipe II* —en castellà— així ho certifiquen. Però més ho manifesten les direccions de grans obres de síntesi com la *Història de les Illes Balears*, la *Història d'Andorra*, la finalització en sis volums de la *Història del País Valencià*, *La forja dels Països Catalans, segles XIII-XV*, que és el volum 3 de l'obra general d'Enciclopèdia Catalana sobre els Països Catalans, o la *Història de la Corona d'Aragó*. A més, s'ha de recordar l'ampli pròleg del volum 3 dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya: La Generalitat en la cruiïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)*.